

פרופ' יונתן גרוסמן

14 אופי קורבן המנחה

עצם ההנחה שקורבן המנחה הוא קרבנו של העני, היא הנחה מקובלת על ידי רבים,¹ ושורשיה כבר בדברי חז"ל. כך בלשונו של רש"י:

"ונפש כי תקריב" – לא נאמר 'נפש' בכל קרבנות נדבה אלא במנחה. מי דרכו להתנדב מנחה? עני. אמר הקדוש ברוך הוא מעלה אני עליו כאלו הקריב נפשו" (רש"י ויקרא ב', א).²

יש בכוחה של הצעה זו לבאר היטב את הזיקות שישנן בין המנחה לעולה, ונתונים מגוונים בקורבן זה בוארו על ידי פרשנים שונים כנובעים מכך שהמנחה היא קורבנו של עני דווקא. אך למרות כל האמור, זו הצעה שקשה לאמצה. קשה לומר שהתורה מציגה את המנחה כאופציית הקרבה נוספת למי שרוצה להביא עולה, מפני שסוף סוף המנחה פותחת בכותרת חדשה בלשון "כי" ולא בלשון "אם", שהוא המתאים לכותרות המשנה בתוך פירוט הכותרת הכללית. כזכור, קורבן זבח השלמים שיובא לאחר המנחה אכן פותח בכותרת משנה – "אם" – כי הוא מהווה המשך לכותרת הכללית: "אדם כי יקריב מכם קרבן לה' מן הבהמה", שפתחה את פרק א', ואם באמת המנחה היא מעין עולה לעניים, היה מתאים לפתוח גם אותה בכותרת משנה – "אם" – ולא בכותרת חדשה – "כי".

למעשה, גם אופן הכנת המנחה אינו מותאם לעניים. מנחם בולה בפירושו דעת מקרא העיר שמנחת הנדבה – שיש להוסיף עליה גם שמן וגם לבונה – איננה כה זולה.³ למעשה, "נראה שמנחת נדבה יקרה יותר מעולת העוף, הואיל ועולת העוף קרבה מן התורים או מבני היונה, הניצודים מן ההפקר, ואם מגדלים יונים –

ראינו בשיעור הקודם שיש קשר מהותי בין המנחה לבין העולה, ושמשל כך, ככל הנראה, היא גם מובאת בכתוב בסמוך לעולה. ראינו, שגם המנחה מוגשת כולה למזבח – בדומה לעולה – גם אם בסופו של דבר הכהנים אוכלים חלק ממנה.

מה פשר הזיקה שבין העולה לבין המנחה? ניתן ללכת בשני כיוונים, שגם אם הראשון רווח יותר בקרב הפרשנים, נדמה לי שפשטי המקראות נקראים ביתר קלות דווקא לאור הכיוון השני.

המנחה כעולת עני

אברבנאל (ורבים בפרשנות המודרנית), ראה את המנחה כדרגה הכלכלית הפחותה הבאה לאחר עולת העוף. כלומר, המנחה היא 'עולת עני', שאינו יכול להרשות לעצמו בן בקר, צאן או עוף:

"והנה נזכרו המנחות קודם השלמים לשני טעמים: כדי לסדר מדרגות העולות... ויען היתה המנחה מכללם, לכן אחרי שזכר עולת הבקר היותר משובחת ועולת הצאן שהיא במדרגה אחריה ועולת העוף שהיא אחריה, זכר המנחה שהיא גם כן עולה ומדרגתה אחרי עולת העוף, כי החי מאיזה מין שיהיה הוא משובח מהצומח. אמנם השלמים לא היו עולה ולכן נזכרו באחרונה" (אברבנאל ויקרא ב', א).

אין צורך לומר שכל הראיות שהבאנו לעיל על הזיקה שיש המנחה לעולה נראות בנאליות אל מול חידושו המפליג של אברבנאל. לדעתו, אין מדובר רק ב'זיקה' בין הקרבנות אלא באותו הקורבן עצמו! אמנם יש שם ייחודי לעולה הבאה מן הצומח, אך גם היא סוג של עולה, ובלשונו: "הייתה המנחה מכללם".

הנחת היסוד של אברבנאל היא שקורבן מן הצומח הוא קורבנו של עני. הראייה הטובה לקריאה זו היא חטאת עולה ויורד, שבה התורה מתחשבת בגלוי במצבו הכלכלי של האדם שנדרש להביא קורבן, וקורבן הסולת מוצג כאופציה של העני שאינו יכול להרשות לעצמו כבש או אפילו עוף (ה', יא-ג). מדרג דומה מצא אברבנאל גם בעולה: בקר או צאן / עוף / סולת.

1 ראו למשל ברמב"ם, מורה הנבוכים ח"ג, פמ"ו, ובהרחבה אצל רד"צ הופמן, פירושו לויקרא, חלק א, עמ' קג-קה; נחמה ליבוביץ, עיונים חדשים בספר ויקרא, ירושלים תשמ"ג, עמ' 43-41.

2 דברי רש"י הם ציטוט של המדרש, אך הם מעוררים קושי. הקביעה שרק בקורבן המנחה נאמר 'נפש' אינה מדויקת, שהרי גם בקורבנות החטאת והאשם מוזכר כמה פעמים הביטוי 'נפש'. לפיכך דייק רש"י בלשונו וכתב 'בקורבנות נדבה', אולם גם קביעה זו מעוררת תמיהה. אכן, בפתיחת המנחה נאמר 'נפש' ואילו בפתיחת קורבן העולה נאמר 'אדם'. אך מאחר שבפתיחת זבח השלמים לא נאמר מאומה מכינויים אלו, המצב הוא שיש שתי פתיחות – האחת בלשון 'אדם' והשנייה בלשון 'נפש'. במקרה כזה קשה להגדיר את פתיחת קורבן המנחה בכינוי 'נפש' כחריגה או את פתיחת העולה כחריגה. ככל הנראה חז"ל הבינו שהפתיחה של העולה מוסבת גם על זבח השלמים, ולפיכך ניתן לתאר זאת כשני קורבנות מול אחד, שרק בו נאמר 'נפש'.

3 במיוחד נכון הדבר בנוגע ללבונה. על יוקר מחירה ניתן להתרשם מדברי ירמיהו ו', כ. מסתבר שהיא כמעט שלא גדלה בארץ, והיה צורך להביא אותה ממקומות רחוקים, ומן הסתם מחירה היה בהתאם. המעוניין להרחיב בדבר מוזמן בסקירה הבאה: Abraham Y. Kam and Lo Kwun-Cheung, "Incense Burning: A Far Eastern Chapter on Biblical Customs", *Jian Dao* 13 (1999), pp. 25-68.

בקורבן עולה נוסף, אלא בקורבן שמבטא דבר מה דומה לקורבן העולה אך לצד זאת יש בו כבר מבשורת זבח השלמים. היא יוצאת מתוך חוויית העולה וזהו אכן הבסיס לשיח הדתי שהיא מביעה, אך יש בכוחה להניע את האדם אל עבר תודעת זבח השלמים. כפי שנראה להלן, בה עצמה יש שני ממדים והמקריב יכול לבחור איזו מנחה הוא מגיש לא-לוהיו – המנחה הקרובה ברוחה אל העולה או המנחה הקרובה ברוחה לזבח השלמים.

ההבדל בין עולה למנחה

לשם בירור עניין זה, נעמוד תחילה על המבדיל בין העולה למנחה. ההבדל הראשון הבולט לעין הוא כמובן סוג הקורבן: קורבן עולה בא מן החי בעוד קורבן המנחה בא מן הצומח – מסולת, כלומר מגרעיני חיטה קצוצים עד דק.⁵ לפי אותם ראשונים שלטענתם הבדל זה משקף פער כלכלי, אין מדובר בהבדל מהותי שמלמד על אופי הקורבנות, אולם נדמה שבהבדל זה טמון היסוד המהותי המבחין בין הקורבנות.⁶

בקורבנות מן החי האדם מביא חיים למזבת, ואילו בקורבן מנחה האדם מביא מזון למזבת. הבדל זה יסודי ביותר, שהרי המביא חיים אל המזבח מבקש לייסד שיח שקשור בעצם החיים ואילו זה המביא את מזונו לא-לוהיו, רוצה לומר דבר מה על מזונו. ייתכן שהבדל זה קשור גם בגיוון כינויי האדם בשתי הכותרות הפותחות את שני ציוויי הקורבנות. קורבן עולה נפתח בכותרת: "אדם כי יקריב"; ואילו המנחה נפתחת בכותרת: "ונפש כי תקריב".⁷ אני אומר את הדברים הבאים בהיסוס מפני שגם בקורבנות חובה שבאים מן החי נזכר הביטוי 'נפש', אך אם ניתן לבדוד את מערכת קורבנות הנדבה, הפער בין הכותרות מסתבר. המונח 'נפש' נקשר בתנ"ך פעמים רבות עם הכוח המתאוה למזון, כמו: "וְאִמְרַתְּ אֲכָלָה בָּשָׂר כִּי תֵאָוֶה נַפְשְׁךָ לֶאֱכֹל

הרי גידולם זול, בעוד שהמקריב מנחה נותן כמות של קמח, שהייתה מספקת לו לפרנסתו ליום אחד, ומוסיף עליה לבונה, העולה בדמים יקרים" (בולה, ויקרא, עמ' 4.ט).

אופי המנחה כאופי העולה

מאחר שהתורה פותחת את קורבן המנחה בפתיחה חדשה ועצמאית, נוח יותר להתייחס לקורבן זה כך. לפיכך, את הזיקות שיש בין המנחה לקורבן העולה יש לפענח כשותפות שנוגעת באופי הקורבנות, אך לא כזהות. קורבן המנחה מנהל אמנם דיאלוג עם קורבן העולה אך הוא עצמאי. מסתבר שהעמדה הנפשית של מתנדב המנחה דומה לעמדה הנפשית של מתנדב העולה, אך הם מצויים בשני מרחבי שיח שונים. גם המנחה יוצאת מידי של המקריב ומגיעה כולה למזבח – בדומה לעולה – זו חווייתו הבסיסית ביותר: תודעה של הקרבה טוטלית ושל נתינה מוחלטת. שלא כמו מביא זבח שלמים שהופך להיות שותף פעיל בסעודה, מביא המנחה מוסר את קורבנו למזבח ואינו שותף באכילת הקורבן.

עם זאת, יש פער עמוק בין קורבן העולה למנחה, ופער זה נוגע כאמור במרחב השיח, בנושא שלגביו מבקש המקריב לומר דבר מה. דומני שניתן לאתר את ההצהרה הדתית הייחודית המלווה את המנחה.

הצמדת קורבן המנחה לעולה בשל האופי הדומה של שניהם מלמדת שסדר קורבנות הנדבה בפרשת ויקרא משקף סדר מהותי של אופי הקורבנות: מערכת קורבנות הנדבה פותחת בעולה וחותמת בשלמים. שני קורבנות אלו משקפים שתי עמדות נפש שונות בעמידת האדם מול קונו. העולה מייצגת את האדם המרגיש רחוק ומבקש להתקרב, את רצונו להביע הקרבה טוטלית, התבטלות מוחלטת לפני האל הגדול, הגיבור והנורא. דרך קורבן העולה מעז האדם לעמוד מול קונו בשפיפות קומה – כראוי לקיומו הזמני והחולף – וכך להתייצב במשכנו של ה' ולעמוד מול בוראו, למרות הפער הבלתי ישוער בינו ובין א-לוהיו. לעומת זאת, כפי שעוד נראה, בזבח השלמים האדם מבקש לכרות ברית שלום עם א-לוהיו, והוא מוזמן לסעוד עמו כמנהג כורתי בריתות שסועדים יחדו ומבטאים בכך את ידידותם.

משום כך יש לדייק יותר בנוגע לאופי המנחה. המנחה משולבת בפרק ב' – בין פרק א' לפרק ג'; היא מצויה בתווך בין העולה ובין זבח השלמים. הרי אין מדובר

5 כך הציע ויינפלד לאור *siltu* באכדית, וכך עולה גם מהגמרא בשבת דף ע"ד ע"ב: "אמר רב מנשה האי מאן דסלית סילתי חייב משום טוחן", והכוונה – "מי שחותך קיסמים דקים, חייב משום טוחן" (ביאור שטיינזלץ על אתר).

6 מנחם הרן הציע שמזבחות קטנים שנמצאו בחפירות ארכיאולוגיות באתרים שונים בארץ ישראל (שרבים סבורים שהם מזבחי קטורת) שימשו למעשה לקורבן מנחה (M. Haran, "Incense Altars – Are They?", in: A. Biran and J. Aviram [eds.], *Biblical Archaeology Today – 1990*, Jerusalem 1993, pp. 237-247). אם הצדק אתו, הרי שבמשך הזמן הובדלו קורבנות החי מקורבנות הצומח באופן כזה שאפילו ייחדו להם מזבחות שונים. עם זאת, מדובר בהשערה שקשה להוכיח אותה.

7 מבין החומשים, המונח 'נפש' נזכר הכי הרבה בספר ויקרא (60 פעם), אולם בתנ"ך כולו יש שני ספרים שעוקפים אותו: בירמיה נזכרת 'נפש' 62 פעמים, ובתהלים היא נזכרת 144 פעמים (ראו את הסטטיסטיקה במלואה אצל סיבאס, נפש, עמ' 502).

4 דבר זה אינו נכון במנחת חוטא – שאותה התורה מציגה כזולה יותר מעופות – שהרי היא באה ללא שמן וללא לבונה.

